

УДК 378.091.12:005.336.5-056.2/3
DOI <https://doi.org/10.32782/1992-5786.2024.96.9>

I. В. Самойлова

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри спеціальної педагогіки і психології та інклюзивної освіти Комунального закладу «Харківська-гуманітарно педагогічна академія» Харківської обласної ради

В. В. Кулешова

доктор педагогічних наук, професор кафедри освітніх технологій та охорони праці, Бахмутського навчально-наукового професійно-педагогічного інституту Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

В. В. Мальована

доктор педагогічних наук, професор кафедри освітніх технологій та охорони праці, Бахмутського навчально-наукового професійно-педагогічного інституту Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ФАХІВЦІВ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ

У статті нами розглянуто проблему формування успішності професійної підготовки майбутніх фахівців спеціальної освіти до педагогічної діяльності, що залежить від багатьох чинників. Нами зазначено, що майбутній фахівець повинен мати професійно-значущі якості, зацікавлений і орієнтований на розвиток особистості учнів, їх здібностей, який уміє вирішувати освітні завдання і здатний проектувати як свою діяльність, так і спільну діяльність з учнями, готовий до співпраці і співтворчості. Результат підготовки майбутнього фахівця дає змогу визначити рівень сформованості професійно-педагогічної діяльності. гнучкості педагогічних знань майбутніх фахівців у процесі професійної підготовки. На основі аналізу психолого-педагогічної літератури уточнено сутність поняття «гнучкість педагогічних знань», зміст поняття «професійна підготовка», та її значення у покращенні якості професійної підготовки майбутніх фахівців. Визначені компоненти, що входять до структури професійної підготовки, а саме це мотиваційно-цільовий, змістовно-операційний і результативно-оцінний компоненти.

Зазначено, що гнучкість як інтегральна характеристика особистості вчителя забезпечує успішне вирішення різноманітних професійних і життєвих проблем в середовищі, що постійно змінюється. Гнучкість виявляється в педагогічній діяльності та потребує від педагога вміння знаходити оптимальні рішення, бути педагогічно гнучким. Чим більш варіативні ситуації, що вимагають пошуку нового способу застосування раніше засвоєних знань, і чим швидше особистість знаходить цей спосіб, тим гнучкіше її знання. Формування у навчальному процесі педагогічних знань надає можливість майбутнім фахівцям спеціальної освіти знаходити оптимальні рішення у нових нестандартних ситуаціях у процесі професійної діяльності, тобто надає їм гнучкості. Саме завдяки педагогічній практиці здобувачам вищої освіти вдалось сформувати гнучкість педагогічних знань у застосуванні одержаних знань з урахуванням характеру діяльності, яка здійснюється; створенні стимулів для розвитку самостійності; використанні в своїй професійній діяльності імпровізації; прийнятті неординарних рішень; самостійному знаходженню варіантів рішень; оперативній зміні своїх дій відповідно до навколишнього оточення; аналізі власної діяльності.

Ключові слова: професійна підготовка, педагогічні знання, гнучкість, ригідність, гнучкість педагогічних знань здобувачів вищої освіти.

Постановка проблеми. Сьогодні суспільству потрібен педагог-професіонал, який має бути не лише носієм педагогічних знань і способів їх передачі, а безпосередньо буде активним суб'єктом професійно-педагогічної діяльності. Він повинен мати професійно-значущі якості, зацікавлений і орієнтований на розвиток особистості учнів, їхніх здібностей, який уміє вирішувати освітні завдання і здатний проектувати як свою діяльність, так

і спільну діяльність з учнями, готовий до співпраці і співтворчості. Відчувається потреба в нових технологіях підготовки майбутніх педагогів.

Слід зазначити, що успішність професійної підготовки майбутніх учителів до педагогічної діяльності залежить від багатьох чинників. Результат підготовки майбутнього фахівця дає змогу визначити рівень сформованості професійно-педагогічної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Процес професійної педагогічної підготовки Г. Троцько визначає як систему, що характеризується взаємозв'язком і взаємодією структурних і функціональних компонентів. Сукупність яких визначає особливість, своєрідність, що забезпечує формування особистості студента відповідно до поставленої мети – входження на якісно новий рівень готовності студентів до професійної діяльності [6].

Л. Хомич звертає увагу, що на сучасному етапі динамічного розвитку суспільства ставляться принципово нові вимоги до педагогічних працівників, а вищій школі потрібно відмовитися від набутих стереотипів у підготовці майбутніх спеціалістів і так організувати навчально-виховний процес, щоб студенти пройшли всі стадії професійного становлення, які б забезпечували формування в них цілісного досвіду самостійної діяльності [5, с. 29–30].

В. Ковальчук вважає, що сучасний учитель передусім «має бути висококваліфікованим і далекоглядним професіоналом, свідомим та відданим патріотом України, тонким психологом, котрий володіє інформаційними та педагогічними технологіями» [4, с. 15].

А. Колупаєва розглядає готовність до педагогічної діяльності як результат позитивного ставлення до професії, що визначається системою мотивів до цієї діяльності. Про сформованість готовності до професійної діяльності свідчать такі ознаки: позитивне ставлення до педагогічної діяльності; професійно-педагогічна спрямованість особистості; наявність психолого-педагогічних здібностей; система психолого-педагогічних знань, умінь і навичок; моральні риси особистості; самостійність і творчість у розв'язанні професійних завдань.

Особистісна функція також відіграє важливу роль у динаміці професійних інтересів педагога, розширенні професійного профілю, забезпеченні зайнятості, формуванні у майбутнього фахівця «екстрафункціональних» знань, умінь і навичок, властивостей, якостей і здібностей, що слугуватимуть підґрунтям реалізації його професійної мобільності, конкурентоспроможності соціальної захищеності [7].

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження гнучкості педагогічних знань у процесі професійної підготовки здобувачів вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Професійно-педагогічна підготовка вчителя-дефектолога є складним, багатоаспектним процесом. Виходячи з цього, були визначені основні блоки структури змісту підготовки вчителя, спираючись на діяльність педагога. До структури професійної підготовки майбутнього вчителя належать мотиваційно-цільовий, змістовно-операційний і результативно-оцінний компоненти.

Розглянемо кожний компонент структури професійної підготовки вчителя.

1. Важливою складовою підготовки майбутнього учителя-дефектолога є мотиваційно-цільовий компонент. Метою професійної підготовки майбутнього вчителя є підготовка фахівця, який володіє педагогічними знаннями, володіє педагогічною технікою; уміє адекватно реагувати на будь-яку педагогічну ситуацію; прагне до творчості [2] на основі сформованих ціннісних мотивів.

Змістовно-операційний компонент підготовки майбутнього вчителя-дефектолога передбачає сукупність професійних знань, умінь і навичок, що визначені в Державному освітньому стандарті вищої професійної освіти. Саме цей компонент сприяє здійсненню в освітньому процесі ЗВО багатофункціональної діяльності студента в процесі професійної підготовки.

Результативно-оцінний компонент дозволяє оцінити й за необхідності скоригувати результати процесу підготовки.

У процесі професійної підготовки майбутні фахівці оволодівають системою педагогічних знань, які в подальшому будуть визначати успішність практичної діяльності вчителя.

За даними німецького дослідника І. Ломпшера, слід розрізняти чотири види знань:

- предметні знання різного ступеня узагальнення, що містять різні відомості про об'єкти, явища довкілля, їх властивості і відносини, включають абстрактні поняття і є основою для інших знань;
- знання способів дій, а саме розумових, на основі яких здійснюється розв'язання математичних задач, аналіз граматичних зв'язків у реченнях, виробляються стратегії розумової праці в різних видах діяльності;
- знання норм, на основі яких формуються уміння й навички міжособистісних стосунків і поведінка стосовно інших людей;
- знання цінностей, що відбивають характер політичних, світоглядних, моральних, естетичних, та етичних орієнтацій в їх ціннісному вимірі.

Науково-теоретичний аналіз дозволяє схарактеризувати педагогічні знання як взаємозв'язок методологічних, науково-теоретичних і практичних знань, як поєднання науково-теоретичних і конструктивно-технічних або нормативних, змістових і операційних знань, єдність фундаментальних й інструментальних знань, теоретичних та практичних знань. Ми дійшли до висновку, що необхідно визначити сукупність функцій педагогічних знань у структурі загально-професійної підготовки, виявити ті функції, які будуть сприяти освоєнню майбутніми вчителями педагогічних дисциплін у процесі професійної підготовки.

Слід зазначити, що для якісної підготовки майбутнього вчителя необхідно включати педагогічні ситуації у зміст педагогічних дисциплін, які можна

використовувати у незнайомій обстановці, що буде сприяти формуванню педагогічних знань здобувачів. Формування у навчальному процесі педагогічних знань надає можливість майбутнім учителям знаходити оптимальні рішення у нових нестандартних ситуаціях у процесі професійної діяльності, тобто надає їм гнучкості.

Серед педагогічних досліджень поняття «гнучкість» розглядається по-різному, використовуючи різні терміни: «переключення», «рухливість», «динамічність», «варіативність форм поведінки» тощо.

Так, зарубіжні дослідники використовують два терміни для визначення гнучкості: *flexibiliti* – власне гнучкість та *variability* – варіабельність, багатогранність.

У дослідженнях зарубіжних психологів (Д. Левін, К. Гольдштейн, А. Басс, Р. Кеттел, Х. Вернер та інші) поняття «гнучкість» визначається як властивість, що протилежна ригідності. Вони визначають ригідність як нездатність до нової діяльності, стереотипність поведінки. Тобто ригідність має вираження у зверненні до звичного, відпрацьованого способу дії, в нездатності змінити установку, а з боку поведінки – як недостатня адаптивність поведінки, тобто ригідність – відносна нездатність індивіда змінити дії або відносини стосовно суб'єктивних обставин, що виникають в життєдіяльності, зокрема в навчанні, це супротив змінам, деяка впертість, що виявляються як у мисленні, так і поведінці.

Це поняття розглядається дослідниками з різних позицій:

- гнучкість – здатність відмовитися від наявного способу дії на користь іншої більш економічної (К. Шайє);
- гнучкість розуміється здатність особистості адаптуватися до змін, які можуть відбутися несподівано (Л. Хаскелл).
- гнучкість як швидкий, легкий перехід від одного класу предметів і явищ до іншого (С. Рубеновиц, Дж. Гілфорд);
- гнучкість уключає також швидкість переходу від свідомості до роботи на рівні підсвідомості (Р. Кеттелл).

Отже, гнучкість як інтегральна характеристика особистості вчителя забезпечує йому можливість успішного вирішення різноманітних професійних і життєвих проблем в середовищі, що постійно змінюється.

Гнучкість виявляється в педагогічній діяльності та потребує від педагога вміння знаходити оптимальні рішення, бути педагогічно гнучким.

Гнучкість знань особистості виявляється в її готовності до самостійного знаходження способу застосування знань при зміні ситуацій або різних способів в одній і тій же ситуації [1, с. 11].

Чим більш варіативні ситуації, що вимагають пошуку нового способу застосування раніше засво-

ених знань, і чим швидше особистість знаходить цей спосіб, тим гнучкіше її знання. Показником гнучкості знань особистості є також здатність запропонувати самостійно знайдені або сконструйовані кілька способів їх застосування для однієї й тієї ж ситуації.

Гнучкість є готовністю до знаходження нового способу застосування знання, варіювання способів при зміні ситуації або пропозиції декількох різних способів для виконання того самого завдання. Чим більше способів знає особистість, тим швидше вона знайде потрібну комбінацію в даному конкретному випадку. Той, хто навчається, може знати безліч способів застосування конкретних знань, але не вміти співвідносити їх з даним завданням у даній ситуації.

Чим більш варіативні ситуації, що вимагають пошуку нового способу застосування раніше засвоєних знань, і чим швидше особистість знаходить цей спосіб, тим гнучкіше її знання. Показником гнучкості знань особистості є також здатність запропонувати самостійно знайдені або сконструйовані кілька способів їх застосування для однієї й тієї ж ситуації.

Підтримуємо погляди науковців та визначаємо гнучкість педагогічних знань як суб'єктивну якість, особливість, характеристику знання, що дозволяє майбутньому вчителю доцільно обирати новий спосіб застосування знання у конкретній ситуації або варіювати способи при зміні ситуації відповідно зовнішніх умов або професійних інтересів, нахилів, потреб майбутнього вчителя, враховуючи діапазон його знань і можливостей.

При формуванні гнучкості педагогічних знань необхідно включати досвід творчої діяльності, покликаний забезпечити готовність до пошуку вирішення нових проблем, творчого перетворення дійсності.

Процес формування досвіду творчої діяльності, що включає взаємопов'язані між собою елементи, сприяє якісному формуванню гнучкості педагогічних знань у студентів. Крім того, застосування відомих способів для отримання відомого результату приводить не тільки до набуття нових знань, але й до появи нових способів діяльності, що відображено на рис. 1.

Педагогічні знання є засобом здійснення способів діяльності і застосування в реалізованому способі діяльності. Творча дія, що виконується з будь-якою множиною об'єктів шляхом самостійного конструювання нової орієнтовної основи для дії (знання-трансформації), сприяє появі об'єктивно нової інформації. При цьому відбувається як засвоєння досвіду здійснення способів діяльності, так і закріплення знань у майбутніх фахівців. У ході засвоєння досвіду творчої діяльності шляхом її здійснення знаходять своє застосування засвоєні способи діяльності, але застосо-

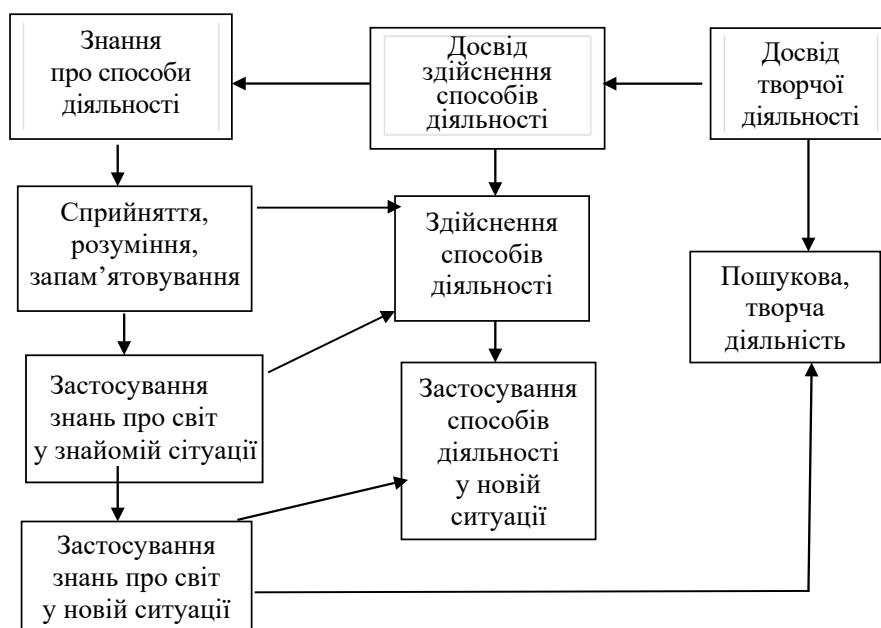

Рис. 1. Взаємозв'язок елементів змісту освіти та рівнів їх застосування

вані в новій ситуації, що вимагає творчого пошуку та виявлення гнучкості педагогічних знань майбутнім учителем.

Таким чином, всі елементи і рівні засвоєння творчого досвіду взаємопов'язані між собою і протікають як єдиний процес.

Вправи в ході професійної підготовки здобувачів освіти повинні входити в систему завдань щодо формування гнучкості педагогічних знань. Результативність вирішення вправ знаходиться в прямій залежності від характеру дій здобувачів. Проте це не значить, що головною метою всіх вправ, що входять у систему завдань щодо формування гнучкості знань студентів, є закріплення одержаних знань, тобто здійснення репродуктивної діяльності.

Л. Нечволод визначає такі типи дидактичних завдань:

- завдання на сприйняття знань (самостійна робота з текстовим матеріалом зошитів, складання плану за зразком, спостереження за явищами);
- завдання на усвідомлення і осмислення знань (осмислення інформації, моделювання знань, складання алгоритмів дій, завдання на конструювання знань; завдання на застосування знань в нестандартних ситуаціях);
 - завдання на корекцію знань;
 - завдання на систематизацію знань;
 - завдання на сформованість умінь здобувачів у частковому знайти загальне, а у загальному – часткове.;
 - завдання на розвиток творчого мислення;
 - завдання на вдосконалення і поглиблення знань (проведення експерименту, дослідження, утворення модулів, алгоритмів);

- завдання на формування вмінь самооцінки («Перевір себе», «Знайти ключ для розкриття коду») [7].

Отже, завдання повинні бути неодмінно наповнені особистісним сенсом, що надзвичайно важливо для формування гнучкості педагогічних знань здобувачів у процесі професійної підготовки. Однією з характеристик завдань, що забезпечують гнучкість педагогічних знань здобувачів, є необхідність оволодіння професійними знаннями і практичними діями, спонукання до усвідомлення своєї «недостатності» (відсутність того або іншого виду особистісного досвіду) і підтримка його наміру набути цей досвід.

Педагогічна практика дозволила перевірити, як можливо виявляти гнучкість педагогічних завдань у реальному педагогічному процесі майбутніх учителів-дефектологів. У період педагогічної практики здобувачів освіти:

- закріплювали і застосовували професійні знання, професійні уміння та професійні якості не в штучно створених умовах, а в реальному навчально-виховному процесі;
- самостійно впроваджували комплекс завдань з метою виявлення гнучкості в учнів;
- ознайомилися з сучасним станом навчально-виховної діяльності, педагогічним досвідом.

У ході спостережень здобувачам вдалося з'ясувати, що в реальному навчально-виховному процесі виникали непередбачені, нестандартні ситуації (взаємодія з учнями, взаємодія з колегами) і саме в таких ситуаціях спрацьовують сформовані у них раніше уміння, тобто виявляється гнучкість педагогічних знань: застосуванні одержаних знань з урахуванням характеру діяльності, яка

здійснюється; створенні стимулів для розвитку самостійності; використанні в своїй професійній діяльності імпровізації; прийнятті неординарних рішень; самостійному знаходженню варіантів рішень; аналізі власної діяльності.

Висновки і пропозиції. Отже, у зв'язку з розробкою і впровадженням у цикл педагогічних дисциплін технології-алгоритму, яка сприяє формуванню гнучкості педагогічних знань, що не йде в розріз з програмами курсів, а органічно доповнює зміст циклу педагогічних дисциплін і педагогічних практик, здійснювався процес формування професійних умінь, що забезпечують гнучкість педагогічних знань у майбутніх педагогів.

Список використаної літератури:

1. Артемова Л. В. Історія педагогіки : підручник. Київ: Либідь, 2006. 424 с.
2. Волкова Н. П. Педагогіка : навчальний посібник. Київ : Видавничий центр «Академія», 2002. 576 с.
3. Гриньова В.М. Формування педагогічної культури майбутнього вчителя (теоретичний та методичний аспекти) : автореф. дис... д-ра пед. наук : 13.00.04 / Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України. Київ, 2001. 45 с.
4. Ковальчук В. Ю. Модернізація професійної та світоглядно-методологічної підготовки сучасного вчителя : автореф. дис. ... д-ра. пед. наук : спец. 13.00.04 / Київ: 2006. 34 с.
5. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: бібліотека з освітньої політики / за заг. ред. О.В. Овчарук. Київ : К.І.С, 2004. 112 с.
6. Лозова В.І., Троцько Г.В. Теоретичні основи виховання і навчання: Навчальний посібник. Харк. держ. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. 2-е вид., випр. і доп. Харків: «ОВС», 2002. 400 с.
7. Нечволод Л.І. Педагогічні умови впровадження робочих зошитів здрукованою основою в процес індивідуалізації навчання школярів : дис. ... канд. пед. наук. Харків. 2002. 180 с.
8. Пріма Р. М. Формування професійної мобільності майбутнього вчителя початкових класів: теорія і практика : монографія. Дніпропетровськ : ІМА-ПРЕС, 2009. 368 с.

Samoilova I, Kuleshova N., Malovana V. Formation of professional competence of specialists in special education

In the article we consider the problem of formation of success of professional training of future specialists of special education to pedagogical activity, depending on many factors. We noted that the future specialist must have professionally significant qualities, interested and focused on the development of the personality of students, their abilities, who can solve educational problems and is able to design both their activities and joint activities with students, ready for cooperation and co-creation. The result of training a future specialist makes it possible to determine the level of formation of professional and pedagogical activity. flexibility of pedagogical knowledge of future specialists in the process of professional training. Based on the analysis of psychological and pedagogical literature, the essence of the concept of «flexibility of pedagogical knowledge» the content of the concept of «professional training» and its significance in improving the quality of professional training of future specialists was clarified. The components that are part of the structure of professional training are determined, namely, these are motivational-target, content-operational and effective-evaluation components.

It is noted that flexibility as an integral characteristic of the teacher's personality provides a successful solution to various professional and life problems in an ever-changing environment. Flexibility is manifested in pedagogical activity and requires the teacher's ability to find optimal solutions, to be pedagogically flexible. The more variable situations that require the search for a new way of applying previously learned knowledge, and the faster a person finds this way, the more flexible his knowledge. The formation of pedagogical knowledge in the educational process allows future specialists in special education to find optimal solutions in new non-standard situations in the process of professional activity, that is, it gives them flexibility. It is thanks to pedagogical practice that applicants for higher education managed to form the flexibility of pedagogical knowledge in the application of the knowledge obtained, taking into account the nature of the activity that is carried out; creating incentives for the development of independence; the use of improvisation in their professional activities; making extraordinary decisions; independent finding of solutions; operational change of their actions in accordance with the environment; analysis of their own activities.

Key words: professional training, pedagogical knowledge, flexibility, rigidity, flexibility of pedagogical knowledge of applicants for higher education.